

MALI TOLNAIJEV LEKSIKON VELIKE PROZE

(Oto Tolnai: *Morska školjka*, Kulturni centar Novog Sada, Novi Sad, 2011)

Gotovo četrdeset godina nakon srpskog izdanja prvog romana Ota Tolnaja, jednog od najpoznatijih i najsvestranijih mađarskih književnika iz Vojvodine, na našem jeziku se pojavljuje njegov novi roman – *Morska školjka*. Tolnai važi za jednog od najvažnijih pesnika u savremenoj mađarskoj književnosti, ali je, i u jugoslovenskim okvirima, cenjen i kao pripovedač, esejista i dramski pisac. Kada je reč o Tolnaijevim romanima, *Morska školjka* je zapravo tek treći po redu. Njegov prvi roman, *Kuća insekata* (1969, ovde objavljen 1976), jedinstven po potpunom odsustvu interpunkcije, na tragu je nadrealističkog automatskog pisanja i futurističko-dadaističkog manira grafičkog izdvajanja reči, tako da se zbog neretkih destrukcija teksta ovo delo tek uz mnogo napora u svesti čitaoca konstituiše kao romaneskno štivo. Prošle godine se, u izdanju Kulturnog centra Novog Sada, ponovo u maestralnom prevodu Arpada Vicka, pojavljuje još jedan žanrovski hibrid Ota Tolnaja – (autobiografski) lirski roman *Morska školjka*. U međuvremenu – valjalo bi spomenuti i to – izašla je još jedna neobična knjiga koju je pisac žanrovski odredio kao roman-intervju (*Pesnik od svinjske masti: roman jednog radio-intervjua*, Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin, 2007).

Dakle, ono što je zajedničko ovim trima delima jeste eksperimentisanje sa formom; specifična amorfnost ovih dela najpouzdanije svedoči o različitosti i neobičnosti oblikovnih procesa, štaviše, o Tolnaijevom nemaru za spoljašnu formu dela. Oblik je – pokazuje Tolnai u svojim proznim ostvarenjima – nevažan, jer u koji god kalup da se ulije, njegova proza je jedinstvena mešavina lirskog senzibiliteta, memoarske proze i različitih narativnih tehnika, ponekad veoma radikalnih, kojima se u velikoj meri destruiše tekstualna kohezija.

Ipak, to eksperimentisanje najmanje je radikalno u *Morskoj školjci*; obrisi romanesknog se naziru, mada se veoma labava pripovedna konstrukcija neprestano urušava nesvakidašnjim narativnim postupkom koji se ogleda u čestim i nametljivim digresijama u vidu mnogobrojnih komentara, reminiscencija i retrospekcija – rečju, veoma jednostavna fabula i znatno kompleksniji siže. Pored toga, poetska snaga Tolnaijeve sintakse dodatno razvodnjava narativni tok, stvarajući jedinstvenu melodiju koja, iako nije strana pojedinim piscima novog doba, pre svega priziva u sećanje prozu Danila Kiša. Ima nečeg zavodljivog u toj lelujavoj prozi, u tom večitom pričanju, čak i u tim maratonskim džojsovskim rečenicama, u beskrajnim digresijama i epizodama, u minucioznim opisima beznačajnih stvari i predmeta, u stalnim ponavljanjima imena i prezimena mnogobrojnih likova. Čitalac se u ovom romanu ne pokušava pridobiti ugladenom, pažljivo izbrušenom, stilski besprekornom rečenicom. Tolnaijeva rečenica se zna razvući i na dve-tri stranice, što može

učiniti da pojedini fragmenti ovog romana ostave dojam aljkavog pripovedačkog stila zbog suvišnih digresija i ponavljanja, posebno onda kada pripovedanje preuzima oblik govora naratora ili pojedinih likova, manifestujući se u vidu asocijativnog nizanja rečenica koje se smenjuju u brzom ritmu nadiranja misli. Naravno, ovo je samo autorova igra, hirovita želja da se piše kao što se pripoveda, bez prestanka, bez onih ograničenja koja, po standardima pravopisne norme, zahtevaju da nakon nekog vremena u pisanju dođe tačka. Možda baš zbog toga što se njime ponovo oživljava svet detinjstva, Tolnaijevo pripovedanje, kao otelotvorenje detinje želje da se ispriča sve i odmah, izneverava poželjne obrasce jezičke i pravopisne norme. Stoga iz tih predugačkih rečenica ponekad odzvanja kakofonija dečjih glasova.

U ovom kratkom romanu Oto Tolnai prikazuje mikrokosmos jedne vojvođanske palanke. Centar tog mikrokosmosa je perivoj kanjiškog gradskog parka, u kojem se, kao u rajskom prostoru neograničene slobode za sve mladalačke avanture i sanjarenja, svakodnevno okuplja desetak dečaka. Iako govori o samo nekoliko epizoda iz svog detinjstva, pisac nas upoznaje sa galerijom najrazličitijih likova – od piščevih vršnjaka, preko lokalnih ridikula i osobenjaka, do neobičnih zaljubljenika u park, koji su uprkos svojim hendikepima – patuljci blizanci, obogaljeni čuvar, slepi klavirštiner – svakodnevno provodili vreme u parku, gotovo mimikrično stopljeni sa njegovom florom i faunom.

Odrastanje u vojvođanskoj varošici u prvim godinama posle Drugog svetskog rata, iza „gvozdene zavese“, nužno je sa sobom nosilo i neka ograničenja. Svet van Kanjiže je za dečake iznikle iz rata bio velika nepoznanica. Jedini prozor u taj svet, u taj maglom obavijeni prostor, koji je počinjao već tu negde preko Tise, i kuda su odlazili samo retki da se više ne vrate, bila je enciklopedija – *Veliki Tolnaijev Leksikon Sveta*. Odrednice ove višetomne enciklopedije objašnjavale su delić tog sveta, rasplamsavale maštu mladića koji su sa uzdahom izgovarali reči more i Mediteran, jer skoro niko iz njihove varošice nije bio na Jadranu, pa su o njegovoj boji zaključivali na osnovu jedne „vriskavo plave razglednice“. More je kao mitski predeo, o kojem se samo slušalo i čitalo, tako da ukrasna morska školjka koju pripovedač poseduje za njega ima gotovo sakralnu vrednost, te bi kao retka relikvija i u dečačkoj trampi postigla izuzetnu cenu.

Kao u nekom modernom *Dekameronu*, deset dečaka (neki od njih će postati pisci, varijari, istoričari umetnosti), okupljeni oko Čabra, najelokventnijeg među njima, sklanjaju se na skrovnita mesta gradskog parka kako bi prepričavali svoje dnevne avanture, ali i svoje erotske fantazije, koje su sve bile vezane za gradsku lepoticu Nušiku. Nušika, kao kanjiška Afrodita, koja ne izlazi iz pene mora već iz bazena lekovite banje, pokazivala se naga pred očima deset pubertetlija poređanih po granama divljeg kestena koji se nalazio ispred prozora kabine broj sedam Čudotvorne banje. Opis posmatranja Nušikinog kupanja jedna je od najupečatljivijih epizoda u ovom romanu, kojom se slikovito dočarava neobuzdana snaga nabujalog mladićstva, gušenje od siline erotskog nagona. Povlašćeni da, uz njen nemi pristanak, kroz prozor posmatraju nagu lepoticu, dečaci bi se vezivali za grane kestena kako bi slobodnim rukama mogli da zadovolje svoju goruću žudnju:

Nušika je bila najlepša žena u našoj varošici... Kao da je znala šta osećamo prema njoj, kao da je osećala svaki čežnjivi pogled nalik na ubod od napornog rada (žudnje) obamrlih

pčelica, bila je toga verovatno svesna i u malom bazenu, mogli smo u svakom trenutku, gubeći svest, da se survamo sa kestena, lomeći pri tome vrat – nije isključeno da je u sebi brojala potmule udare o tlo mrtvih, polumrtvih tela.

[...] Kao da je pošla pravo prema meni. U moj zagrljaj, prema mojim raširenim rukama. Jer moje ruke su bile slobodne (kao i Čabrove i Klićine), i kako je Keša primetio, u tim trenucima već ionako nije bilo vremena za šibanje pevca, premda ja i nisam spadao među glavne šibadžije, iz mene je sutlija tekla sama od sebe, curila mi u cipele, i kao da sam zajedno sa granom, za koju sam bio uredno zakopčan kaputićem, mogao i Nušiku da prigrlim sebi.

Fabula ovog kratkog romana mogla bi se svesti na sledeće: grupa dečaka planira da ubedi Nušiku da u njihovom tajnom sastajalištu, zapuštenoj pagodi u parku, pozira naga mladom skulptoru Tihameru, koji će od gline izvajati kip njihove Afrodite; uz malu naknadu, Nušika pristaje da bude model, da bi nakon svega pripovedač krišom između nogu glinene figure ove lepotice utisnuo veliku morsku školjku. Međutim, Tolnaju je i ovo malo „gline“ bilo dovoljno da načini odličan roman, te da od amorfne mase uspomena i mašte izvaja divan komad poetske proze, udahnuvši, kao Tvorac, životodavni dah u svoje Delo. Za razliku od svog junaka Tihamera, koji je od opipljivog materijala stvorio krhku reprodukciju modela iz stvarnosti – glinenu statuu Nušike, pisac je od krhotina uspomena stvorio autentičnu i snažnu poetsko-proznu konstrukciju. Za to je pre svega bilo potrebno čvrsto vezivno tkivo – izvanredna mašta, ali su i neke pojedinosti iz piščevog/pripovedačevog života pokazale da detinjstvo i zrelost mogu biti povezani nevidljivim nitima – to su divne podudarnosti koje život čine smislenijim i lepšim: tako pripovedač otkriva da je jednu detinjastu opasku svog vršnjaka – kako more svoju boju duguje tome što u njega nemilice sipaju vešplav – mnogo kasnije prepoznao na jednom Dalijevom platnu; da je neobičan gest Tihamerovog stezanja glinenog Nušikinog vrata posle nekoliko decenija prepoznao na jednoj razglednici iz Pariza na kojoj Pikaso pozira fotografu stežući vrat svoje skulpture...

Tek na kraju, narator otkriva da je ovaj tekst nastao iz zahvalnosti prema njegovom prijatelju Oliveru T. Orbanu, nekadašnjem *čabarčiću*, a sada poznatom piscu, jer mu je poslao reprodukciju Sezanove slike „Crni sat“, kojom je u potpunosti opčinjen:

[...] jer jedva čekam da stavim tačku na kraj rečenice, i da mu već iz istih stopa pošaljem ovo moje malo prisećanje, moje malene memoare koji, znam i to dobro, ni sad nisu lišeni bauljanja na granici diletantizma, ali ni one moje druge osobine, koje se Oliver T. Orban takođe jedva čuvao, to jest da mu ne rasturim mentalni sklop svojim lirskim nusproduktima, u ovom malenom prisećanju hteo sam da naravno da izdvojim samo malo plazme našeg detinjstva, nutrinu školjke (ostrige), onu vrstu spiritualnosti koja se spominje i u Bodlerovoj knjizi, premda na koncu ni meni nije ostalo u ruci ništa osim ljuštore stvari, školjka, njena fizika...

Ovakvim povremenim komentarima i autopoetičkim iskazima autor potcrtava autobiografski diskurs ovog romana, sugerišući verodostojnost memoarske proze. Međutim, manje je važno da li su likovi i događaji u ovoj knjizi plod fikcije ili predstavljaju literarni otisak jednog sećanja, jer je najveći kvalitet ovog magičnog dela njegov jedinstveni liri-

zam. Tolnai je u ovom „malenom prisećanju“, lišenom patetičnog žala za mladošću, pokazao kako se matrica memoarske proze može upotrebiti za stvaranje neobičnog poetsko-proznog tkanja. Ovom romanu ne nedostaju veze sa istorijskom stvarnošću, ali je društveno-istorijski kontekst potisnut u drugi plan. Ipak, dovoljni su čak i sporadični pripovedačevi komentari da zavirimo kroz firange varoških kuća i nazremo svu teskobu palanačkog života.

Iako ga ne možemo nazvati domaćim romanom, možemo se ponositi činjenicom da je *Morska školjka* makar delom proizvod i ovdašnjeg kulturnog miljea. Raduje i činjenica da je Tolnaijev roman ovde istovremeno izdat i na mađarskom jeziku, te da – kako je autor rekao – sada „odzvanja i bruji na dva jezika“. Ovaj roman je mali leksikon velike proze i gotovo da je svejedno od koje stranice ćete početi da ga čitate. U njemu se smenjuju autobiografski i esejistički diskurs, izvrsni lirski pasaži i enciklopedijske i rečničke odrednice, naivni dečji komentari i zrela promišljanja o umetnosti, faktografska egzaktnost i slobodna igra mašte. *Morska školjka* je magičan roman u kojem, da parafraziram Ristićevu ocenu Crnjanskih *Seoba*, ima više poezije nego u nekim zbirkama pesama.